

MÖVZU № 1: EKSPERTİZA VƏ EKSPERT MÜƏSSİSƏLƏRİ.

MÜHAZİRƏNİN PLANI:

Giriş

1. Məhkəmə ekspertizasının anlayışı, predmeti, metodları və vəzifələri.
2. Məhkəmə ekspertizasının təsnifatı.
3. Ekspert müəssisələri və onların quruluşu.

Nəticə

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikası CPM-in 97, 264-272-ci mad. Bakı, 2000.
2. «Dövlət məhkəmə ekspertizası fəaliyyəti» haqqında Azərbaycan Respublikasının 18 noyabr 1999-cu il tarixli Qanunu.
3. AR DİN-in 16.10.2001-ci il tarixli 402 sayılı əmri.
4. Sarıcalinskaya K.Q. «Kriminalistika» Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı, 1999.
5. Sarıcalinskaya K.Q., Cavadov F.M., Mahmudov A.M., Əliyev B.Ə. «Məhkəmə ekspertizası». Dərs vəsaiti. Bakı, 2003.
6. Djavadov F.M. «Ekspertnaə deətəlğnostğ i razvitie nauki o sudebnoy ekspertize». Bakı, 1998.
7. Djavadov F.M. «Çastnie teorii sudebnoy ekspertizı». Bakı, 1999.
8. Rossinskæ E.R. «Sudebnaə ekspertiza v uqolovnom, grajdanskom, arbitrajnom proüesse». Moskva, 1996.
9. Abbasova F.M. «Yeni prosessual qanunvericilik və məhkəmə ekspertizası fəaliyyəti». Bakı, 2000.

GİRİŞ

Cinayət, mülki və iqtisadi fəaliyyətlə bağlı məsələlərin araşdırılmasında istifadə olunan bilik sahələrindən biri də məhkəmə ekspertizasıdır. Bu sahənin vacibliyini nəzərə alaraq 18 noyabr 1999-cu ildə «Dövlət məhkəmə ekspertizası fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edilmişdir. Həmin qanun respublikamızda dövlət məhkəmə ekspertizası fəaliyyətinin hüquqi, təşkilati əsaslarını və başlıca istiqamətlərini müəyyən edir, məhkəmə ekspertizasının təşkili və aparılması zamanı yaranan ictimai münasibətləri tənzimləyir.

Son illərdə məhkəmə ekspertizalarından daha çox istifadə olunur və bununla bərabər qeyd etməliyik ki, hal hazırda məhkəmə ekspertizasının yeni növləri təşəkkül tapmağa başlamışdır. Eyni zamanda CPM-nin tələblərinə müvafiq olaraq məhkəmə ekspertizasının nəticələri (rəyi) sübut kimi istifadə olunur. Müəhazirədə məhkəmə ekspertizasının mahiyyəti, onun əsas əlamətləri, xüsusiyyətləri, predmeti, metodları, vəzifələri, məhkəmə ekspertizasının təsnifatı, respublikamızda ekspert müəssələri və onların quruluşu kimi əhəmiyyət kəsb edən məsələlər ətraflı şərh olunacaqdır. Məhkəmə ekspertizası elm, texnika, incəsənət və digər peşə sahəsində xüsusi biliklərdən istifadə etməklə tədqiqatların aparılması qaydaları cinayət prosessual və mülki prosessual qanunvericiliklə tənzimlənir, təbiətinə görə prosessual fəaliyyət sayılır.

SUAL 1. MƏHKƏMƏ EKSPERTİZASININ ANLAYIŞI, PREDMETİ, METODLARI VƏ VƏZİFƏLƏRİ.

Məhkəmə ekspertizası jinayət, mülki və arbitrac prosesində istifadə olunan bir formadır. Eyni zamanda ekspertiza əldə edilmiş sübutların dəqiqləşdirilməsi və yeni sübutların əldə edilməsinin müstəqil prosesual formasıdır.

Respublikamızda dövlət məhkəmə ekspertizası fəaliyyətinin hüquqi, təşkilati əsaslarını və başlıca istiqamətlərini müəyyən edən, məhkəmə ekspertizasının təşkili və aparılması zamanı yaranan ictimai münasibətləri nizamlayan 18 noyabr 1999-ju ildə qəbul edilmiş “Dövlət Məhkəmə Ekspertizası fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunudur.

Bu Qanunda göstərilir ki, məhkəmə ekspertizası-təhqiqat, ibtidai istintaq orqanının və ya məhkəmənin (hakimin) ijraatında olan işin halları barədə informasiya daşıyan maddi obyektlər, hadisələr və proseslər haqqında xüsusi biliklər əsasında aparılan tədqiqatdır (Qanunun 1-ji maddəsi).

Məhkəmə ekspertizası insan fəaliyyətinin digər sahələrində həyata keçirilən ekspertizalardan aşağıdakı əlamətlərinə görə fərqlənir:

- ☞ ekspertizanın aparılması, ekspertizaya materialların hazırlanması, ekspertin, ekspertizanı tə'yin edən subyektin, proses iştirakçılarının hüquq və vəzifələrini müəyyən edən xüsusi hüquq qaydalarına riayət etməklə həyata keçirilməsi;

- ☞ elm, texnika, injəsənət və digər peşə sahələrində xüsusi biliklərdən istifadə etməklə tədqiqatların aparılması;

- ☞ subut mənbəyi statusuna malik rə'yin verilməsi.

Yuxarıda göstərilənləri nəzərə alaraq məhkəmə ekspertizasının aşağıdakı xüsusiyyətlərini qeyd etmək olar:

-Məhkəmə ekspertizasının birinci xüsusiyyəti odur ki, ekspertiza jinayət işlərinin istintaqı və baxılması ilə əlaqədar faktların tə'yin olunması üçün aparılır.

Məhkəmə ekspertizası hüquqi, siyasi xarakterli məsələləri deyil, hakim və müstəntiqin professional bilikləri və təjribi fəaliyyəti çərçivəsindən kənara çıxan məsələləri həll edir. Bütün hüquqi xarakterli məsələlər isə təhqiqatçı, müstəntiq, məhkəmə (hakim) tərəfindən həll olunur.

Məhkəmə ekspertizası ona görə aparılır ki, elmi biliklərin köməyi ilə sübutediji faktlar alınsın və zəruri hallarda müstəntiqin və məhkəmənin əldə etdiyi faktiki mə'lumatlar yoxlanılsın.

-Məhkəmə ekspertizasının ikinci xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, onun aparılması qaydası və şəraiti jinayət-prosessual və mülki prosesual qanunverijiliklə tənzimlənir.

Məhkəmə ekspertizası prosesual fəaliyyətdir.

Onun əsas məqsədi jinayət-prosessual və mülki prosesual qanunverijiliyin normalarına müvafiq olaraq məhkəmə ekspertizasının təşkil edilməsini, aparılmasını, proses iştirakçılarının hüquqlarını və qanuni mənafelərini təmin etməkdən ibarətdir.

Məhkəmə ekspertizasının aparılmasına göstərilən prosesual tələblər pozulduqda tədqiqatların keçirilməsi nəticəsində əldə edilmiş sübutlar qüvvəsini itirmiş hesab olunur.

Ona görə də jinayət işlərinin istintaqı prosesində xüsusi biliklərin tətbiq edilməsi zərurəti yarandıqda məhkəmə ekspertizası fəaliyyətinin əsas prinsiplərinə ciddi riayət etməklə bu fəaliyyəti həyata keçirmək lazımdır. Bu prinsiplər “Dövlət Məhkəmə Ekspertizası fəaliyyəti haqqında Qanun”un 4-jü maddəsində əksini tapmışdır. Onlara aiddir:

- ☞ insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının qorunması;
- ☞ qanunçuluğun təmin edilməsi;
- ☞ ekspertin müstəqilliyi;

☞ elmin və texnikanın müasir fəaliyyətlərindən istifadə etməklə həyata keçirilən tədqiqatların obyektivliyi, hərtərəfliliyi və tamlığı.

Məhkəmə ekspertizasının predmeti jinayətin tətbiqi prosesində xüsusi elmi biliklər tətbiq etməklə materialların tədqiqi və alınmış faktiki göstərijilərdir.

“Dövlət Məhkəmə Ekspertizası fəaliyyəti haqqında Qanun”un 1-ji maddəsində göstərilir ki, məhkəmə ekspertizasının predmeti-məhkəmə ekspertizasının həll etdiyi məsələlər dairəsidir.

Ekspertizanın predmeti ekspert tədqiqatının obyektinə və müstəntiqin (məhkəmənin) sualları ilə müəyyənləşir.

Məhkəmə ekspertizası xüsusi biliyə malik olan şəxs-ekspert tərəfindən həyata keçirilir.

Ekspert latınca “*expertus*” sözündən olub “*təjribəli*” deməkdir.

Azərbaycan Respublikası JPM-nin 97-ji maddəsində göstərilir ki, elm, texnika, injənənət və digər peşə sahələrində xüsusi biliklərdən istifadə etməklə rəy verməyə qadir olan, jinayət prosesində şəxsi marağı olmayan, öz razılığı əsasında materialların tədqiqinin aparılması üçün jinayət prosesini həyata keçirən orqan və ya onun tələbi ilə ekspert müəssisəsinin rəhbərliyi tərəfindən təyin edilmiş şəxs ekspert adlanır.

“Dövlət Məhkəmə Ekspertizası fəaliyyəti haqqında Qanun”un 11-ji maddəsində göstərilir:

“Ali təhsili olan, müəyyən ekspertiza ixtisası üzrə müvafiq peşə hazırlığı keçmiş Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı ekspert ola bilər. İxtisaslaşmasından və hazırlıq səviyyəsindən asılı olaraq ekspertlərə ixtisas dərəcəsi verilir...”

Məhkəmə ekspertizasının metodları.

Ekspertiza metodu - ekspert tədqiqatı qarşısında qoyulmuş sualların həlli zamanı istifadə olunan üsullar, qaydalar, əməliyyatlar çoxluğudur.

Fərdi ekspertiza metodu - ekspert tədqiqatı zamanı tipik, fərdi vəzifələri həll etməyə imkan verən metoddur. Bu metodlara fotoqrafik, mikroskopik, xromatoqrafik, spektral, rentgenoskopik və s. metodları aid etmək olar.

Ekspertiza metodunun şərtləri:

1. Maddi sübutların tədqiqində təbii-texniki elmlərin bütün imkan və nailiyyətlərindən geniş istifadə olunması.

2. İstifadə edilən elmi-texniki metod və üsulların prosessual qanunverijiliyi normalarının və məhkəmə ekspertizası tədqiqatının şərtlərinə uyğunluğu.

Məhkəmə ekspertizasının metodikası- məhkəmə ekspertizasının ayrıja jinsinin, növünün predmetinə aid faktiki göstərijiləri tə'yin etmək və ekspertizaların spesifik obyektlərinin öyrənilməsi üçün nəzərdə tutulmuş metodlar, üsullar və texniki vasitələr sistemidir. Hər bir ekspertiza metodikası metodlar kompleksindən ibarətdir. Lakin onlar məqsədəuyğun və ardıcıl şəkildə işlədilir.

Məhkəmə ekspertizasının fərdi metodikası - konkret jinayət tətbiqi üzrə ekspertiza aparıldıqda zəruri olan və istifadə edilən metodlar, üsullar və texniki vasitələr sistemidir. Bu, konkret ekspertiza aparılması zamanı istifadə edilən ekspert tədqiqatı metodikasıdır.

Məhkəmə ekspertizasının metodları aşağıdakı kimi təsnifləşdirilir:

1) Morfoloci xüsusiyyətləri, əlamətləri, xarici görünüşünün öyrənilməsi-nin metodları və texniki vasitələri;

2) Obyektin-maddi sübutun komponent, reaksiya tərkibinin fiziki tə'yinini öyrənən metodlar;

3) Obyektin - maddi sübutun element-atom quruluşunu öyrənən metodlar;

4) Obyektlərin - maddi sübutun daxili quruluşunu, mexaniki, istilik keçirmə, elektromaqnit və s. xassələrini öyrənən metodlar;

5) Obyektin - maddi sübutun molekulyar tərkibini öyrənən metodlar;

6) Obyektin- maddi sübutun fiziki-kimyəvi xassələrini (əlamətlərini) öyrənən metodlar.

Məhkəmə ekspertizasının vəzifələri.

Məhkəmə ekspertizasının qarşısında duran vəzifələri aşağıdakı qaydada qrup-laşdırmaq olar.

Birinji qrup - eyniləşdirmə xarakterli vəzifələr, yə'ni obyektin əksi üzrə eyniləşdirilməsi deməkdir. Bunlara insanların, heyvanların, bitkilərin, mə'lumatların müəyyən edilməsini aid etmək olar. Məsələn, sənədi ijrə edən şəxsin onun yazı xəttinə əsasən müəyyən edilməsi və ya təqdim edilmiş predmetlə qıfılın sındırılmasının müəyyən edilməsi.

İkinji qrup - diaqnostik xarakterli vəzifələrdir. Bu vəzifələrin mahiyyəti hadisələrin, proseslərin baş vermə mexanizmini, vaxtını, hərəkətlərin ardıcılığını, onlar arasında səbəbli əlaqəni, obyektlərin kəmiyyət və keyfiyyət xarakteristikasını, onların xassələrini və əlamətlərini müəyyən etməkdən ibarətdir. Məsələn, yanğın və ya partlayışın baş vermə mexanizmi neçə olmuşdur, təqdim edilmiş ərzaq məhsulunun hazırlanma texnologiyası və tərkibi və s.

Üçüncü qrup - vəzifələr ekspert profilaktikası ilə bağlıdır. Burada əsas fəaliyyət jinayətin baş verməsinə kömək göstərən halların müəyyən edilməsinə və onların aradan götürülməsi üzrə tədbirlərin hazırlanmasına yönəlmiş olur.

Dördüncü qrup - təsnifedici vəzifələrdir, mahiyyəti isə obyektlərin qrup mənsubiyyətinin müəyyən edilməsindən ibarətdir.

SUAL 2. MƏHKƏMƏ EKSPERTİZASININ TƏSNİFATI.

Məhkəmə ekspertizasının növləri aparılması yerinə görə iki yerə bölünür: ekspert idarəsində ekspertizanın aparılması, ekspert idarəsindən kənarında ekspertizanın aparılması.

Tədqiqatların həjminə görə ekspertizalar əsas və əlavə ekspertizalara bölünür. JPM-nin 267-ji maddəsində "Dövlət Məhkəmə Ekspertizası fəaliyyəti haqqında Qanun"un 17-ji maddəsində göstərilir ki, ilkin məhkəmə ekspertizasının rə'yi kifayət qədər aydın olmalıdıqda, ekspert qoyulmuş sualları tam həll etmədikdə və ya əvvəlki tədqiqatla bağlı əlavə sualların həll edilməsi zərurəti olduqda əlavə məhkəmə ekspertizası tə'yin edilir və onun aparılması həmin ekspertə və ya başqa ekspertə həvalə edilir.

Ardıcılığına görə ekspertizalar ilkin və təkrar növlərə bölünür.

"Dövlət Məhkəmə Ekspertizası fəaliyyəti haqqında Qanun"un 16-ji maddəsində göstərilir ki, iş üzrə ijrəat zamanı kəsb edən hər-hansı məsələnin həlli üçün elm, injəsənət, texnika və ya sənət sahəsində xüsusi

bilik tələb edildikdə həmin məsələnin aydınlaşdırılması məqsədilə birinci dəfə təyin edilən ekspert ilkin məhkəmə ekspertizası adlanır.

JPM-nin 267-ji maddəsində və "Dövlət Məhkəmə Ekspertizası fəaliyyəti haqqında Qanun"un 18-ji maddəsində göstərilir ki, əvvəllər verilmiş ekspert rəyi kifayət qədər əsaslı olmadıqda, şübhə doğurduqda, yaxud onun əsaslandığı sübutlar e'tibarsız hesab edildikdə və ya ekspertizanın aparılmasının prosessual qaydaları pozulduqda təkrar ekspertiza aparılır.

Təkrar məhkəmə ekspertizasının təyin edilməsi barədə qərarda əvvəlki ekspertizanın rəyi ilə razılaşmamağın səbəbləri göstərilir.

Təkrar ekspertizasının aparılması başqa eksperte tapşırılır. Əvvəlki ekspertizanı aparmış ekspertlər təkrar ekspertizanın aparılmasında iştirak edə və izahatlar verə bilərlər, lakin tədqiqat zamanı və rəy tərtib edərkən onlar iştirak etmirlər.

Təkrar ekspertiza təyin edilərkən ekspert qarşısında əvvəlki tətbiq edilmiş tədqiqat üsullarının elmi əsaslılığı barədə sual qoyula bilər.

Təkrar ekspertiza zamanı ekspertlər arasında fikir ayrılığı olduqda hər bir ekspert buna səbəb olan məsələ barəsində yazılı formada öz rəyini ayrıca tərtib edir.

Təkrar ekspertiza rəyi əsaslı olmadan və güman yaranan ilkin ekspertiza zamanı ekspert qarşısında qoyulan eyni suallar və eyni obyektlər əsasında aparılır.

Sayına və ijrəçilərin tərkibinə görə ekspertizalar təkbaşına, komission və kompleks ekspertiza növlərinə ayrılır.

Təkbaşına ekspertiza bir ekspert tərəfindən, komission ekspertiza isə eyni sahədə xüsusi biliyə malik iki və daha artıq ekspert tərəfindən keçirilən ekspertizaya deyilir (JPM-nin 265-ji maddəsi, "Dövlət Məhkəmə Ekspertizası fəaliyyəti haqqında Qanun"un 18-ji və 19-ju maddələri).

JPM-nin 266-ji maddəsində və "Dövlət Məhkəmə Ekspertizası fəaliyyəti haqqında Qanun"un 20-ji maddəsində göstərilir ki, jinayət tə'qibi üçün əhəmiyyətli olan hallar müxtəlif bilik və ya elm sahələri, yaxud biliyin bir sahəsi daxilində müxtəlif üsullar sistemi əsasında yalnız bir neçə tədqiqat aparılmaqla müəyyən edilə bildikdə kompleks ekspertiza təyin edilir.

Kompleks məhkəmə ekspertizasının aparılmasında iştirak edən ekspertlərin rəyində hər bir ekspertin apardığı tədqiqatın növü və həjmi, müəyyən etdiyi faktlar və əldə etdiyi nəticələr göstərilir.

JPM-nin 266.3-jü maddəsində göstərilir ki, ekspert kompleks ekspertizanın rəyinin onun səlahiyyətinə aid olmayan hissəsini imzalaya bilməz.

Prinsip e'tibarı ilə kompleks ekspertiza məhkəmə ekspertizasının müxtəlif sinif və jinsləri üzrə xüsusi biliyə malik bir ekspert tərəfindən də həyata keçirilə bilər.

Yol-nəqliyyat hadisələrinin mexanizmini müəyyən etmək məqsədilə kompleks trasoloci və avtotexniki ekspertiza təyin oluna bilər.

Xarakterinə və istifadə olunan bilik sahələrinə görə məhkəmə ekspertizaları müxtəlif növlərə bölünür (*kriminalistik, bioloci, mühəndis-texniki, məhkəmə-tibbi və s.*).

Məhkəmə ekspertizasının sinifləri:

- I. Kriminalistik ekspertizalar sinfi (ən'ənəvi və qeyri-ən'ənəvi kriminalistik ekspertizalar).
- II. Məhkəmə-mühəndis-nəqliyyat ekspertizalar sinfi.
- III. Məhkəmə-iqtisadiyyat ekspertizalar sinfi.
- IV. Məhkəmə-bioloci ekspertizalar sinfi.
- V. Məhkəmə-mühəndis-texniki ekspertizalar sinfi.
- VI. Məhkəmə-mühəndis-texnoloci (materialşünaslıq) ekspertizalar sinfi.
- VII. Məhkəmə-kənd təsərrüfat ekspertizaları sinfi.
- VIII. Məhkəmə-ekoloci ekspertizalar sinfi.
- IX. Məhkəmə-tibbi və psixoloci ekspertizalar sinfi.

Yuxarıda qeyd olunmuş 9 məhkəmə ekspertizası siniflərini təşkil edən məhkəmə ekspertizaları qruplarının (jinslərinin) və öz növbəsində bu qrupları təşkil edən məhkəmə ekspertizası növlərinin və növdaxili ekspertizalar çoxluğunun təsnifatı aşağıdakı kimidir:

I. Kriminalistik ekspertizalar sinfinin jinsləri (qrupları). Növlər və növdaxili ekspertizalar çoxluğu.

Ən'ənəvi kriminalistik ekspertizalar.

1. Məhkəmə xəşşünaslıq ekspertizası qrupu.

Növlər və növdaxili ekspertizalar çoxluğu:

A. Mətnlərin (yazıların) tədqiqi ekspertiza növü.

- a) adi yazılmış mətnlərin tədqiqatı;
- b) bilərəkdən dəyişdirilməyə çalışaraq yazılmış mətnlərin tədqiqi;
- v) başqa şəxsin xəttinə oxşatmaqla yazılmış mətnlərin tədqiqi;
- q) çap şrifllərinə oxşatmaqla yazılmış mətnlərin tədqiqi;
- d) sol əllə yazılmış mətnlərin tədqiqi;
- e) yazanın qeyri-adi vəziyyətdə olduğu halda yazdığı mətnlərin tədqiqi;
- c) yazanın qeyri-adi şəraitdə yazdığı mətnlərin tədqiqi;
- z) yaşın, jinsin, xəstəliyin, ixtisas qrupunun tə'yin edilməsi üçün aparılan tədqiqatlar.

B. İmzaların tədqiqi ekspertiza növü:

- a) şəxsin adi şəraitdə və adi halındakı imzalarının tədqiqi;

- b) bilərəkdən dəyişdirilmiş imzaların tədqiqi (“avtofırılacaq”);
- v) qeyri-adi şəraitdə və qeyri-adi haldakı imzaların tədqiqi;
- q) oxşadılmış (gözəyarı və ya məşq etməklə) imzaların tədqiqi;
- d) olmayan (namə'lum) şəxslər adına olan imzaların tədqiqi.

V. Rəqəmli mətnlərin tədqiqi ekspertiza növü:

- a) adi qaydada yazılmış rəqəmli mətnlərin tədqiqi;
- b) bilərəkdən dəyişdirilmiş rəqəmli mətnlərin tədqiqi;
- v) çap rəqəmlərinə bənzətməklə yazılmış mətnlərin tədqiqi;
- q) sol əllə yazılmış rəqəmli mətnlərin tədqiqi;
- d) qeyri-adi vəziyyətdə olan halda yazılmış rəqəmli mətnlərin tədqiqi;
- e) qeyri-adi şəraitdə yazılmış rəqəmli mətnlərin tədqiqi;
- c) digər şəxsin xəttinə bənzətməklə yazılmış rəqəmli mətnlərin tədqiqi.

2. Məhkəmə-müəllifşünaslıq ekspertizalar qrupu.

A. Sənədin müəllifinin eyniləşdirilməsi ekspertiza növü.

B. Sənədin müəllifinin qrup mənsubiyyətini (spesifik xüsusiyyət və görünüşünün) tə'yini ekspertiza növü.

3. Məhkəmə-sənədsünaslıq ekspertizası (sənədlərin texniki ekspertizası) qrupu:

A. Sənədlərin rekvizitlərinin ekspertizası növü:

- a) imzaların və əlyazmaların kağıza qeyd olunma üsulunun tə'yini üçün aparılan tədqiqat;
- b) sənədin məzmununun dəyişdirilməsi faktının və üsulunun tə'yini üçün aparılan tədqiqat;
- v) görünməyən və ya zəif görünən mətnlərin aşkarlanması üçün aparılan tədqiqat;
- q) sənədin və ya onun fraqmentlərinin hazırlanma vaxtlarının tə'yini üçün aparılan tədqiqat;

B. Möhür (çap) formaları və qurğularının əkslərinin ekspertiza növü:

- a) möhür və ştampların əkslərinin tədqiqi;
- b) makina mətnlərinin və ya digər çap maşınlarının mətnlərinin tədqiqi;
- v) poliqrafiya məhsullarının tədqiqi;

V. Sənədlərin materiallarının ekspertizası növü:

- a) mətnin boya materiallarının - mürəkkəb, qələm, tuş, poliqrafiya və ştempel boyalar, sürətçıxardıcı kağız, yazı makinaları lentləri və s. tədqiqi;
- b) mətnin yazıldığı materialın - kağız, karton, faner və s. tədqiqi;
- v) köməkçi maddələrin - yapışqanlar, qoruyucu laylar, laklar və s. tədqiqi.

4. Məhkəmə trasoloci ekspertizalar qrupu.

Növləri və növdaxili ekspertizalar çoxluğu:

- A. İnsan ayaqları izlərinin ekspertizası növü:**
 a) yalın ayaq izlərinin ekspertizası;
 b) ayaqqabı izlərinin ekspertizası;
 v) jorabda olan ayaq izlərinin ekspertizası;
 q) ayaq izləri jığırının ekspertizası.
- B. İnsan dişləri izlərinin ekspertizası.**
- V. Əynində olmuş (geyinilmiş) paltarların ekspertizası növü.**
- Q. Dırnaq və qan izlərinin ekspertizası növü:**
 a) qan izlərinin trasoloci tədqiqi ekspertizası;
 b) dırnaq izlərinin tədqiqi ekspertizası;
 v) insan bədəninin digər hissələrinin (qomeskopik) izlərinin ekspertizası.
- D. Nəqliyyat vasitələrinin izlərinin ekspertizası (nəqliyyat-trasoloci ekspertizası) növü:**
 a) relssiz nəqliyyatın təkərlərinin izlərinin tədqiqi;
 b) zənjirvari hərəkətediji lentli nəqliyyat vasitələrinin izlərinin tədqiqi;
 v) nəqliyyat vasitələrinin ayrı-ayrı hissələrinin izlərinin tədqiqi;
 q) xizəkli hərəkət vasitələrinin izlərinin tədqiqi;
 d) heyvan ayaqları və nalların izlərinin tədqiqi.
- E. Sındırıcı alətlərin izlərinin ekspertizası növü:**
 a) sındırıcı alət və vasitələrin izlərinin ekspertizası;
 b) qoruyucu və bağlayıcı (qapayıcı) qurğuların ekspertizası.
- C. Kütləvi istehsalat məhsullarının ekspertizası növü:**
 a) kabel istehsalatı məhsullarının tədqiqi;
 b) şüşə qabların (həjmlərin) tədqiqi;
 V) düymələrin tədqiqi.
- Z. Tamın hissələrinə görə trasoloci eyniləşdirilməsi ekspertizası növü.**
- K. Relyef işarələrinin dəyişdirilməsi (silinməsi) izlərinin trasoloci ekspertizası növü.**
- 5. Papillary naxışların və dəri örtüyünün izlərinin ekspertizası - "daktiloskopik ekspertiza" qrupu.**
 Növləri:
A. Papillary naxışların izlərinin ekspertizası növü.
B. Dəri örtüyünün izlərinin ekspertizasının növü.
- 6. Soyuq silahların və xəsarət yetirmə xassəli digər silahların ekspertizası qrupu.**
 Növləri:
A. Soyuq silahların tədqiqi ekspertizası növü.
B. Xəsarət yetirmiş digər silahların tədqiqi ekspertizası növü.
- 7. Ballistik ekspertiza qrupu.**
 Növləri və növdaxili ekspertizalar çoxluğu:
A. Silah və sursatların ekspertizası növü:
 a) silahların tədqiqi;

b) döyüş sursatlarının tədqiqi;
v) silahların güllə və gilizlər üzərindəki izlərə görə
eyniləşdirilməsi.

B. *Atəşin və döyüş sursatlarının izlərinin ekspertizası növü.*

V. *Atəş şəraitinin ekspertizası növü.*

Q. *Partlayış məhsullarının (qalıqlarının), partlayıcı maddələrin və partlayıcı qurğuların ekspertizası növü:*

- a) partlayıcı qurğuların ekspertizası;
- b) partlayıcı maddələrin ekspertizası;
- v) partlayış məhsullarının (izlərinin) ekspertizası.

8. Məhkəmə portret (portretşünaslıq) ekspertizası qrupu.

Növləri və növdaxili ekspertizalar çoxluğu:

A. *Fotoportretlərinə görə diri şəxslərin əkslərinin (təsvirləri-nin) ekspertizası növü:*

a) siqnaletik fotoşəkillərin-xüsusi qaydalar üzrə hazırlanmış fototəsvirlərin ekspertizası;

b) məhkəmə-tanınma çəkilişi qaydalarına əməl olunmadan və böyük vaxt fərqi olmaqla hazırlanmış fototəsvirlər.

B. *Nome'lum meyitlərin fotoportretlərinə və ölməmişdən çəkilmiş fotoşəkillərinə əsasən təsviri ekspertizası:*

a) biri nome'lum meyitdən təsvir edilib hazırlanmış, digəri ölməmişdən çəkilmiş siqnaletik (və ya həvəskar) şəkil olan fotoəkslərin (fototəsvirlərin) ekspertizası;

b) ölməmişdən çəkilmiş fotoəkslə kəllə sümüyünün ekspertizası (məhkəmə-tibbi ekspertin iştirakı ilə aparılır).

9. Məhkəmə fototexniki (fotoqrafik) ekspertizası qrupu.

Növləri:

A. *Foto və kinolentlərdəki əkslərin və onların hazırlandığı texniki vasitələrin ekspertizası.*

B. *Şüşə fotolövəhəjklərin, fotolentlərin və neqativ əkslərin ekspertizası.*

V. *Fotokağızların və fotoəkslərin ekspertizası.*

Q. *Fotokimyəvi reaktivlərin ekspertizası.*

D. *Çəkilmiş əşyaların, hadisələrin və s. eyniləşdirilməsi ekspertizası.*

10. Məhkəmə fonetik (vokaloqrafiya) ekspertizası qrupu.

Növləri və növdaxili ekspertizalar çoxluğu:

A. *Şəxsiyyətin eyniləşdirilməsi məqsədilə aparılan ekspertiza növü:*

- a) adi səs tədqiqi;
- b) bilərəkdən dəyişdirilmiş səs, o jümlədən başqa şəxsin səsini təqlid edən səs tədqiqi;
- v) xəstəlik nəticəsində dəyişilmiş səs (danışıq patologiyası) tədqiqi.

B. *Fonoqrammanın yazıldığı maqnitofonun eyniləşdirilməsi üçün aparılan ekspertiza növü.*

V. *Lentə yazılmış danışıqın baş verdiyi şəraitlərin ekspertizası növü.*

Q. *Səsə görə yaşın tə'yin edilməsi üçün keçirilən ekspertiza növü.*

11. Metal pul işarələrinin və kağız pul əsginaslarının ekspertizası qrupu.

Növləri və növdaxili ekspertizalar çoxluğu:

A. *Pul işarələrində və əsginaslarda dəyişiklik edilmə faktının və üsulunun tə'yini ekspertizası növü:*

a) tədqiq edilən pulun dəyişdirilməsinin tə'yini;

b) pulun dəyişdirilmə (dəyişiklik edilmə) üsulunun tə'yini.

B. *Pullarda dəyişiklik edilmə üçün istifadə olunmuş vasitələrin və materialların eyniləşdirilməsi üçün aparılan ekspertiza növü:*

a) vasitələrin eyniləşdirilməsi üçün tədqiqat;

b) materialların ümumi mənbəyinin və eynijinsliyinin tə'yini (kimyəvi tərkibə görə və digər xassələrə görə).

12. Dəyişilmiş, kəsilmiş, döyülmüş nömrələrin (firma işarələrinin) bərpası ekspertizası qrupu.

Növləri:

A. *Metal əşyalar, mə'mulatlarda üzərindəki nömrələrin, firma işarələrinin bərpası ekspertizası növü.*

B. *Plastmasdan düzəldilmiş əşyalar, mə'mulatlarda üzərindəki nömrələrin, firma işarələrinin bərpası ekspertizası növü.*

V. *Ağajdan və digər materiallardan düzəldilmiş əşyalar, mə'mulatlarda üzərindəki nömrələrin, firma işarələrinin bərpası ekspertizası növü.*

Qeyri-ən'ənəvi kriminalistik ekspertizalar.

Fiziki-kimyəvi tədqiqat metodlarının tətbiqi ilə aparılan qeyri-ən'ənəvi (nisbətən yeni yaranmış, müasir) kriminalistik ekspertiza qrupları (jinsləri), onların növləri və növdaxili ekspertizalar çoxluğu.

13. Məhkəmə torpaqşünaslıq ekspertizası qrupu.

onun növləri və növdaxili ekspertizalar çoxluğu.

A. *Sənaye-şəhər rayonlarının torpaqlarının ekspertizası növü:*

a) dəqiq inşaat-sənaye xüsusiyyətli mikrorayonların torpaqlarının tədqiqi;

b) sənaye jəhətdən qarışıq tipli (xüsusiyyətli) mikrorayonların, dəmir yollarının, təyyarə limanlarının torpaqlarının tədqiqi.

B. *Kənd təsərrüfatı rayonlarının torpaqlarının ekspertizası növü:*

a) istismar olunan (taxıl zəmiləri, bağ və bostan sahələri) torpaqlarının tədqiqi;

b) heyvandarlıq təsərrüfatları sahələrinin tədqiqi;

v) xam torpaqların (ot sahələri, örüşlərin, meşə sahələrinin) tədqiqi.

V. *Su hövzələri yerləşən torpaqların ekspertizası növü:*

a) çayaltı torpağın tədqiqi;

b) gölaltı (o jümlədən bataqlıq) torpağın tədqiqi.

Q. Digər torpaq sahələrinin (o jümlədən sün'i yaradılmış sahələrin, obyektlərin) ekspertizası:

a) dərinlikdə olan torpaqların (karyerlər, qəbiristanlıq, quyular) tədqiqi;

b) sün'i-qarışıq yaranmaların (zirzəmi, xırman) tədqiqi.

14. Lak-boya materiallarının və örtüklərinin məhkəmə ekspertizası qrupu.

Onun növləri və növdaxili ekspertizalar çoxluğu.

A. Avtonəqliyyat vasitələrinin, cihazların və qurğuların lak-boya örtüklərinin ekspertizası növü:

a) lakların tədqiqi;

v) boyaların tədqiqi;

v) e'malların tədqiqi

q) bərkidiji layın (qruntovka) tədqiqi;

d) dolduruju layın (şpatlevka) tədqiqi.

B. Tikinti, o jümlədən məişət boyalarının ekspertizası növü:

a) yağlı boyaların tədqiqi;

b) sulu emulsiya boyalarının tədqiqi;

v) doldurujuların (şpatlevka, zamazka) tədqiqi;

q) mastikaların tədqiqi.

V. Bədii boyaların ekspertizası növü:

a) bərkidiji layın tədqiqi;

b) yağlı boyaların tədqiqi;

v) akvarellərin tədqiqi;

q) quaşların tədqiqi.

Q. Digər boyaların ekspertizası növü:

a) dolduruju, bərkidiji boyaların tədqiqi;

b) səsuduju mastikaların tədqiqi;

v) digər növ boyaların tədqiqi.

15. Neft məhsulları və yanacaq-sürtkü materiallarının ekspertizası qrupu:

Növləri və növdaxili ekspertizalar çoxluğu.

A. Yanajaqların ekspertizası növü:

a) benzinlərin tədqiqi;

b) reaktiv yanajaqların tədqiqi;

v) dizel yanajaqlarının tədqiqi;

q) qızdırıji-buxar sobalarının yanajaqlarının tədqiqi.

B. Həllədijilərin ekspertizası növü:

a) benzin-həllədijilərin tədqiqi;

b) ağ neftlərin tədqiqi;

v) fərdi birləşmələrdən ibarət həllədijilərin (aseton, efir, spirtlər və s.) tədqiqi.

V. Yağların ekspertizası növü:

- a) mühərrik yağlarının tədqiqi;
- b) transmissiya yağlarının tədqiqi;
- v) sənaye və cihaz yağlarının tədqiqi;
- q) izoləediji yağların tədqiqi.

Q. Plastik sürtkü materiallarının ekspertizası növü:

- a) konservasiyaediji sürtkü materiallarının tədqiqi;
- b) antifriksiya sürtkü materiallarının tədqiqi;
- v) doldurucu sürtkü materiallarının tədqiqi.

D. Bərk neft məhsullarının ekspertizası növü:

- a) parafinlərin tədqiqi;
- b) petrolatımların tədqiqi;
- v) qatranların tədqiqi.

16. Liflərin, lifli materialların və onlardan hazırlanmış mə'mulatlarnın ekspertizası qrupu.

Növləri və növdaxili ekspertizalar çoxluğu:

A. Liflərin ekspertizası:

- a) liflərin təbiətlərinin öyrənilməsi;
- b) liflərin rəngləndiyi boyaların tədqiqi.

B. İplərin və sapların ekspertizası:

- a) iplərin və sapların liflərinin təbiətlərinin öyrənilməsi;
- b) texnoloci əlamətlərin (sapların ipdəki sapı, burulma səmtləri, ölçüləri və s.) öyrənilməsi;
- v) iplərin rəngləndiyi boyaların tədqiqi.

V. Parçaların ekspertizası:

- a) parça liflərinin təbiətlərinin öyrənilməsi;
- b) texnoloci əlamətlərin (toxunulma qaydası və s.) öyrənilməsi;
- v) parçanın rəngləndiyi boyaların tədqiqi.

Q. Lifli materiallardan hazırlanmış mə'mulatlarnın ekspertizası:

- a) mə'mulatlarnın liflərinin təbiətlərinin öyrənilməsi;
- b) texnoloci əlamətlərin (toxunma, tikilmə qaydaları və s.) öyrənilməsi;
- v) mə'mulatlarnın boyalarının tədqiqi;
- q) hazırlanma texnologiyası əlamətlərinin (fabrik, kustar və əl üsulu) öyrənilməsi.

D. Boyaqların ekspertizası (boyaqların təbiətlərinin öyrənilməsi və eyniləşdirilməsi).

E. Yandırılmış lifli materialların və mə'mulatlarnın ekspertizası.

17. Şüşə, keramika (farfor, fayans) və onlardan hazırlanmış mə'mulatlarnın ekspertizası qrupu.

Növləri və növdaxili ekspertizalar çoxluğu:

A. Şüşə mə'mulatlarnın ekspertizası:

- a) işıq texnikası şüşələrinin (avtonəqliyyat fara şüşələrinin) tədqiqi;

b) lövhə şüşələrin (avtonəqliyyat vasitələrinin parpriz şüşələri, pənjərələri və məişət əşyaları şüşələri) tədqiqi;

v) şüşə həjmlərin (butulka, banka, balon və s.) məişət tə'yinatlı həjmlər) və çeşidli (rəngli şüşə həjmlər, xrustal mə'mulətlər) şüşələrin tədqiqi;

q) digər tə'yinatlı şüşə mə'mulətlərin tədqiqi.

B. Keramik (farfor və fayans) mə'mulətlərin ekspertizası.

18. Qara və əlvan metalların, xəlitələrin və onların mikrohissəjliklərinin, mikroizlərin ekspertizası qrupu.

Növləri və növdaxili ekspertizalar çoxluğu:

A. Qara və əlvan metalların (qiymətli metallardan başqa), xəlitələrin və onların mikrohissəjliklərinin, mikroizlərinin tədqiqi:

a) metal mikroizlərinin və mikrohissəjliklərinin tədqiqi;

b) metal mə'mulətlərin (tamın hissələrinin) tədqiqi.

B. Qiymətli metalların tədqiqi:

a) gümüş mə'mulətlərin izlərinin və mikrohissəjliklərinin tədqiqi;

b) qızıl mə'mulətlərin mikrohissəjliklərinin tədqiqi;

v) platin mə'mulətlərin mikrohissəjliklərinin tədqiqi.

19. Polimer materialların, plastmasların və onlardan hazırlanmış mə'mulətlərin ekspertizası qrupu.

Növləri:

A. Polimer materialların və mə'mulətlərin tədqiqi.

B. Plastmasların və onlardan hazırlanmış mə'mulətlərin tədqiqi.

20. Narkotik maddələrin ekspertizası qrupu.

Növləri və növdaxili ekspertizalar çoxluğu:

A. Kustar üsulla alınmış narkotik maddələrin tədqiqi:

a) çətənə (cannabis L.) Bitkisindən alınmış narkotik vasitələrin (həşiş, həşiş yağı, qurudulmuş və qurudulmamış marixuana, kannabionidlər) tədqiqi;

b) tiryək xaşxaşından (Papaver Somniferum L.) alınmış narkotik vasitələrin (tiryək, asetilləşdirilmiş tiryək və s.) tədqiqi;

v) koka-kolundan (coca, erutroylon) alınmış narkotik vasitələrin (koka yarpaqları və ekstraktı, kokain) tədqiqi;

q) kustar üsulla alınmış digər narkotik vasitələrin (heroin, kannabionid izomerlərinin kimyəvi birləşmələri və s.) tədqiqi;

d) güjlü tə'siredici və zəhərli maddələrin tədqiqi.

B. Əzjaçılıq sənayesinin istehsal etdiyi narkotik maddələrin ekspertizası:

a) narkotik tə'sirli farmpreparatların tədqiqi;

b) narkotik maddələrə aid edilən psixotrop maddələrin tədqiqi;

v) namə'lum farmpreparatların (o jümlədən, narkotik vasitələrə bənzədilmiş) tədqiqi.

21. Tütün və tütün mə'mulətlərinin ekspertizası qrupu.

Növləri:

- A. *Tütün növlərinin (çəkilmə üçün, iyləmə, çeynəmə üçün və s.) qırıntılarının tədqiqi.*
- B. *Hazır tütün mə'mulətlərinin (papirosların, siqaretlərin, siqarların) tədqiqi.*
- V. *Çəkilməmiş tütün mə'mulətlərinin (siqaret kötöklərinin) tədqiqi.*

22. Məhkəmə odorografik (odoroloci) ekspertizası qrupu.

Növləri:

- A. *İnsan iylərinin ekspertizası.*
- B. *Digər üzvi, qeyri-üzvi və sintetik odorantların ekspertizası.*

II. Mühəndis-nəqliyyat ekspertizası sinfi:

23. Məhkəmə avtotexniki ekspertizalar çoxluğu:

A. Nəqliyyat vasitələrinin texniki vəziyyətinin ekspertizası növü:

- a) avtomobillərin texniki vəziyyətinin ekspertizası;
- b) şəhər elektrik nəqliyyatının texniki vəziyyətinin ekspertizası;
- v) tırtıllı və xüsusi tə'yinatlı maşınların texniki vəziyyətinin ekspertizası;

q) nəqliyyat vasitələrinin hissələrinin kimyəvi-metalloqrafik tədqiqi.

B. Yol-nəqliyyat hadisələrinin (YNH) mexanizminin ekspertizası növü:

- a) YNH yerlərində mövcud şəraitin tədqiqi;
- b) YNH yerlərində yolların vəziyyətinin tədqiqi;
- v) YNH-nin baş vermə təfsilatının (səbəblərinin) tə'yin edilməsi (hesablama yolu ilə);
- q) sürüjünün hərəkətlərinin tədqiqi.

V. Sürüjünün (YNH-nin digər iştirakçılarının) psixofizioloji vəziyyətinin ekspertizası növü:

Mühəndis-nəqliyyat ekspertizası sinfinə daha dörd ekspertiza qrupu daxildir və bu qruplara daxil olan ekspertiza növləri hal-hazırda aşağıdakı kimi formalaşır:

24. Məhkəmə- su-nəqliyyat ekspertizası qrupu.

25. Məhkəmə- aviasiya-texniki (hava-nəqliyyat) ekspertizası qrupu.

26. Məhkəmə- dəmiryol-texniki ekspertizası qrupu.

27. Digər mühəndis-nəqliyyat ekspertizaları.

III. Məhkəmə iqtisad ekspertizası sinfi.

28. Məhkəmə- mühasibat ekspertizası qrupu.

Növləri və növdaxili ekspertizalar çoxluğu:

- A. *Xalq təsərrüfatının müxtəlif sahələrində və ijtimai*

təşkilatlarda mühasibat əməliyyatlarının və sənədlərin tədqiqi:

- a) təsərrüfat hesablı sənaye müəssisələrində mühasibat əməliyyatlarının tədqiqi;
- b) büdcə təşkilatlarında mühasibat əməliyyatlarının tədqiqi;
- v) fermer təsərrüfatlarında və müxtəlif təsərrüfat birliklərində mühasibat əməliyyatlarının tədqiqi;
- q) ticarət müəssisələrində mühasibat əməliyyatlarının tədqiqi;
- d) tikintidə və xalq təsərrüfatının digər sahələrində mühasibat əməliyyatlarının tədqiqi.

B. Statistik hesablama sistemləri və elektron-hesablama maşınları vasitəsilə aparılan mühasibat qeydiyyatlarının tədqiqi:

29. Məhkəmə- plan-maliyyə-iqtisadi ekspertiza qrupu:

(müəssisələrin istehsalat-maliyyə planlarının, smetaların, qrafiklərin, xammal və əmək ehtiyatlarının istifadəsi və normalaşdırılmasının, kreditverijiliyin, maliyyələşdirmə vəziyyətinin analizi).

30. Məhkəmə-iqtisad-texnologi ekspertizası qrupu (texnologi-sənaye istehsalının vəziyyətinin analizi, rentabelliğin və effektivliyin öyrənilməsi).

31. Təsərrüfat fəaliyyətinin məhkəmə-iqtisadi ekspertizası qrupu (gəlir və məsrəfin tə'yini, saziş öhdəliklərinin yerinə yetirilməsinin, xammal və material qoyuluşunun, məhsul buraxılışının əsaslandırılmasının, jərimələrin alınmasının və s. analizi).

32. Qiymət yaranmanın ekspertizası (satılan hazır məhsulun qiymətləndirilməsinin xüsusiyyətlərinin tə'yini).

IV. Məhkəmə-biologi ekspertizası sinfi.

33. Məhkəmə zooloci ekspertizası qrupu.

Növləri:

A. Dəri örtüklərinin və dəri törəmələrinin tədqiqi.

B. Heyvan tüklərinin tədqiqi;

V. Digər qarışıq tipli tədqiqatlar (tüklü mə'mulatlarda tədqiqi, heyvan tüklərinin və dəri törəmələri mikrohissəciklərinin onların təmasda olduqları digər obyektlər üzərində tədqiqi).

34. Məhkəmə botaniki ekspertizası qrupu.

növləri:

A. Ağaj-kol tipli bitkilərin ekspertizası növü:

B. Ot bitkilərinin ekspertizası növü:

V. Bitki mənşəli digər obyektlərin (küləş, taxıl, yonqar, bitki-ağaj mənşəli mə'mulatlarda) ekspertizası növü.

35. Heyvan mənşəli məhsulların ekspertizası qrupu.

Növləri:

A. Arıçılıq məhsullarının tədqiqi;

B. Heyvan yağlarının və piylərinin tədqiqi.

36. Məhkəmə-ixtioloci ekspertizası (balıqların eyniləşdirilməsi ekspertizası).
37. Məhkəmə-ornitoloci ekspertizası ((quşların eyniləşdirilməsi ekspertizaları).

V. Məhkəmə mühəndis-texniki ekspertizaları sinfi.

38. Əməyin texniki təhlükəsizliyi məhkəmə ekspertizası qrupu (əməyin təhlükəsizliyinin tədqiqi, təhlükəli halların aradan qaldırılması üçün tövsiyələr hazırlanması, texniki təhlükəsizlik normasının ijasının analizi).
39. Məhkəmə tikinti-texniki ekspertizaları (tikinti texnikasının, formasının, sənədlərinin, vaxt və vaxt qiymətlərinin analizi, layihə-texniki ekspertizası).
40. Məhkəmə-yanğın-texniki ekspertizaları (yanğın yerinin, mərkəzinin, səbəbinin, şəraitinin, mexanizminin öyrənilməsi, yanğın təhlükəsizliyi qayda və şərtlərinin pozulması hallarının tədqiqi, bu hallarla yanğın törənmə arasında səbəb-nətiyyə əlaqələrinin öyrənilməsi və profilaktik tədbirlərin hazırlanması).
41. Texnoloci partlayışların (yanğınların) məhkəmə ekspertizası qrupu.

VI. İyüeyiy iöüyfäeñ-òãõíëíúè (iàòãðèàèøöíàñëûã) ãêñíãðòèçàèàðû ñèíòè.

42. Məhkəmə-əmtəşünaslıq ekspertizası qrupu.
Növləri və növdaxili ekspertizalar çoxluğu.
- A. Sənaye məhsullarının ekspertizası növü:**
- a) kütləvi istehlak sənaye məhsullarının tədqiqi;
 - b) pərakəndə satış qiymətləri olmayan sənaye mə'mulatlalarının tədqiqi;
 - v) nəqliyyat vasitələrinin öyrənilməsi və qiymətləndirilməsi.
- B. Yeyinti məhsullarının ekspertizası növü:**
- a) yeyinti məhsullarının, o jümlədən ijtimai iaşə məhsullarının tədqiqi;
 - b) meyvə-tərəvəz, taxıl məhsullarının tədqiqi;
 - v) şərab-araq mə'mulatlalarının, pivə və sərirləşdiriji içkilərin tədqiqi.
43. Sənaye mə'mulatlari istehsalının müxtəlif sahələrindəki texnoloci proseslərin və materialların məhkəmə ekspertizası qrupu:
Növləri:
- A. Metal mə'mulatlari materialşünaslıq və texnoloci ekspertizası.**
- B. Şüşə, keramik (farfor, fayans) mə'mulatlari materialşünaslıq və texnoloci ekspertizası.**
- V. Məişətdə geniş tətbiq olunan mə'mulatlari və onların hazırlandıqlari maddələrin materialşünaslıq və texnoloci**

ekspertizası.

VII. Məhkəmə kənd-təsərrüfat ekspertizaları sinfi:

- 44. Məhkəmə- aqrotexniki ekspertizaları.
- 45. Məhkəmə- aqrobioloji ekspertizaları.
- 46. Məhkəmə-veterinar-toksikoloji ekspertizaları.

VIII. Məhkəmə ekoloji ekspertizaları sinfi:

- 47. İnsanları əhatə edən mühitin ekspertizası.
- 48. Bitki aləmi biosenozunun ekspertizası.
- 49. Heyvanlar aləmi biosenozunun ekspertizası.
- 50. Heyvanlar və bitkilər aləminin insanlar tərəfindən və onların istehsal fəaliyyətləri nəticəsində qırılmadan mühafizənin effektivliyinin məhkəmə ekspertizası.
- 51. Təbii resursların (torpağın, faydalı qazıntıların, suyun, hava mühitinin) mühafizəsinin effektivliyinin məhkəmə ekspertizası.

IX. Məhkəmə tibbi və psixofizioloji ekspertizalar sinfi.

52. Məhkəmə tibbi ekspertizası qrupu.

Növləri:

- A. *Janlı şəxslərin ekspertizası.*
- B. *Meyitlərin ekspertizası.*
- V. *Tibbi xarakterli maddi sübutların ekspertizası.*
- Q. *Analizi üçün həkim biliyi tələb olunan işin materialları üzrə ekspertiza.*
- D. *Tibbi-toksikoloji ekspertiza.*
- E. *Digər tibbi ekspertizalar.*

53. Məhkəmə-psixoloji ekspertizası qrupu (normal insan psixikasının göstərijilərinin tə'yini).

Növləri:

- A. *İş üçün əhəmiyyətli halları başa düşüb onlar haqqında düzgün ifadə verə bilmək bəjarığının ekspertizası.*
- B. *İttiham edilən azyaşlıların məhkəmə-psixoloji ekspertizası.*
- V. *Fizioloji effektin ekspertizası.*
- Q. *Alkoqol sərxoşluğu, narkotik maddələrin tə'siri altında olan şəxslərdə psixoloji proseslərin ekspertizası.*
- D. *Psixoloji-lingvistik ekspertiza (kriminalistik müəllifşünaslıq ekspertiza ilə həmsərhəd sahədir).*

SUAL 3. EKSPERT MÜƏSSİSƏLƏRİ VƏ ONLARIN QURULUŞU.

1826-jı ildə fransalı Nyeps ilk dəfə olaraq işığa həssas olan asfalt lakı layı ilə örtülmüş lövhə üzərində fotoqrafik əks ala bildi. 1835-jı ildə Daqer gümüş layı ilə örtülmüş və yodla buxarlandırılmış metallik lövhə üzərində şəkil çəkərək əksi jivə buxarı ilə aşkarladı və bu üsul “daqerotipiya” adı aldı. XIX əsrin 50-jı illərində əksi, piroksilin spirtdə, efiirdə və gümüşün yodlu duzları ilə qarışığından alınmış işığa həssas emulsiya layı üzərində almağa başladılar. 1871-jı ildə quru bromcelatin lövhələri üzərində fotoqrafiya üsulu təklif olundu.

1839-ju ildə alman alimi E.Senqarın daqerotipiyaya aid elmi əsərlərində qeyd olunduğu kimi, ilk dəfə olaraq boşanma prosesi zamanı fotoqrafik əks istifadə olundu. 30 noyabr 1841-jı ildə Kaliforniya (Amerika) qəzeti Fransa polisinin jinayətkarların əkslərinin alınması üçün daqerotipiya metodundan istifadə etməsini göstərir.

1854-jü ildə Lozanna (İsveçrə) polisi oğurluqla məşğul olan jinayətkarlar qrupunu tutaraq, şəxsiyyəti mə'lum olmayan bir jinayətkarın daqerotipiya əksini ölkənin bütün kontonlarına və qonşu ölkələrinə göndərir. Tezliklə Badendə namə'lum oğrunu tanıyan və onun əsil adını, soyadını bilən tapıldı.

1859-ju ildə hadisə yerinin qeyd olunmasında fotoqrafiyadan istifadə olunmasına başlandı.

1867-jı ildə Rusiyada və 1870-jı ildə İngiltərədə jinayətkarların əkslərinin kollegiyası yaradıldı. 1891-jı ildə Prussiyada namə'lum meyitlərin əkslərinin mütləq çıxarılmasına başlandı. 1887-jı ildə Amerika bankları işıqlı fotoaparatlara tə'min olunmuş, bu jinayətlərin profilaktikası rolunu oynamış, məhkəmələrdə isə fotoəkslərin sübut vasitəsi kimi istifadəsinə başlanmışdır. 1890-jı ildə Parisdə çapdan çıxmış Fransa kriminalisti A.Bertilyonun “Məhkəmə fotoqrafiyası” kitabında şəxsiyyətlərin, hadisə yerlərinin qeyd olunmasından başqa sənədlərin kontakt fotoəkslərinin öyrənilməsi və turş mürəkkəblərlə yazılmış görünməyən ştrixlərin əkslərinin öyrənilməsi qeyd olunmuşdur.

Avstriya kriminalisti Hans Qrossun 1892-jı ildə ilk dəfə çapdan çıxmış “Məhkəmə müstəntiqlərinə göstəriş” əsərində məhkəmə ekspertizalarında (ölüm, oğurluq, yanğınlı əlaqədar) məhkəmə fotoqrafiyasının roluna geniş yer verilmişdir.

Rusiyada 1889-ju ildə məhkəmə-fotoqrafiyası metodu ilə saxta imzanı tə'yin etmək üçün ilk ekspertiza keçirilmişdir. E.F.Burinski dünyada ilk məhkəmə-fotoqrafiyası ekspert müəssisənin təşkilatçısı idi. 1893-jü ildə Sankt-Peterburq məhkəmə palatasında məhkəmə-fotoqrafik laboratoriya fəaliyyətə başlamışdır. 1898-jı ildə Rusiya Elmlər Akademiyasının

M.V.Lomonosov adına mükafatı süzgeçlərlə zəif görünən mətnlərin işıqqayıma metodu ilə çəkilməsinə görə rus kriminalisti E.F.Burinskiyə verilmiş və onun elmi əsərləri 1903-jü ildə çapdan çıxmış "Sənədlərin məhkəmə ekspertizası" kitabında şərh olunmuşdur. Rusiyanın ekspert müəssisələrində çalışan A.A.Papovitski 1908-jü ildə xəşünaslığın səjiyyələndiriji əlamətlərinin oricinal sinifləşdirilməsini işləyib hazırladı. Məşhur alimlərdən olan kimyaçı D.İ.Mendeleyevin (saxta sənədlərin tədqiqi və sənədlərin saxtalaşdırılmaqdan müdafiəsi sahəsində), jərrah N.İ.Piroqovun (meyitlərin məhkəmə-tibbi yarılmasının elmi üsulları fəndləri və məhkəmə-ballistik ekspertizasının təjribi metodları sahəsində), radio kəşfçisi A.S.Popovun (o, insan bədəninə girmiş güllə və tüfəng qırmalarının tapılması üçün rentgen aparatları quraşdırmışdır) ekspert fəaliyyətləri xüsusilə diqqətəlayiqdir.

Reytver, Svenson və Vendel papilyar naxışları plastilin, diş protezi materialları (Resplinq, Vir) üzərində almağı təjribədən keçirmişlər. A.Lakonovun "Meyitlərin büzüşmüş barmaqlarının daktiloskopiya aparılması üçün yararlı hala salınması" (Omsk, 1928-jü il) məqaləsində mumiyalanmış meyitin barmaqlarının papilyar naxışlarının əkslərinin alınması məqsədilə bu dəri səthlərinə daktiloboya çəkilməmişdən əvvəl onları 2-3 saat ərzində 75-80⁰s temperaturda laboratoriya "su hamamında" yumşaldılması aparılmışdır.

1930-ju ilə qədər daktiloskopiya aparılması üçün Rusiyaya Almaniyadan Şneyder (qara) və Rubner (ağ) plyonkaları adlandırılan daktiloplyonkalar (lövhələr) gətirilirdi. Onlar quruduqda kövrəkləşir, çatlayır və parçalanırdılar, rütubətli mühitdə isə çürüyüb çox yumşaq olurdular.

Buna görə daktiloskopiya üçün ən müxtəlif əlaltı materiallardan-əvvəljdən isladılmış fotokağız və fotoplyonkalar, yapışan plastır, plastilin və s. istifadə olunurdu.

Sonralar daha praktik və müasir daktiloplyonkalar hazırlanması və həmçinin kimyəvi məhlullarla daktiloskopiya üsulları işləyib hazırlandı.

1867-jü ildə dünyada ilk dəfə olaraq Rusiyada həkim A.E.Borxman tərəfindən ayaq və digər izlərin gipslə götürülməsi təjribədən keçirilmişdir.

Oktyabr sosialist inqilabından sonra sovet ekspert müəssisələrinin yaranma başlanğıcı 1922-1923-jü illərdən sayılır. Ölkədə fəaliyyət göstərən laboratoriyalardan ən ilkini haqlı olaraq ijtimai təhlükəsizliyin mühafizəsi orqanlarının kriminalistik aparatlarını saymaq olar.

1948-jü ildə keçmiş SSRİ DİN-in Baş Milis İdarəsi tərkibində Elmi-Tədqiqat Kriminalistika İnstitutu yaradıldı.

Bu ekspert müəssisələri ilə paralel olaraq digər sahələrdə də (ədliyyə orqanlarında, hərbi qüvvələr sistemində, səhiyyə orqanlarında və s.) ekspert müəssisələrinin yaradılması prosesi gedirdi. 1938-jü ildə Ümumittifaq Hüquq Elmləri İnstitutunda Mərkəzi kriminalistik laboratoriya yaradıldı. 1948-jü ildə Leninqradda da belə laboratoriya yaradıldı. 1950-jü ildə müharibədənə sonrakı bütün dövr ərzində ekspertizalar keçirilməsi ilə

məşğul olmuş kriminalistik hüquq institutlarının tədris kabinetlərinin bazası əsasında Saratovda, Kazanda, Rostovda, Sverdlovskda, Novosibirskdə, Xabarovskda kriminalistik laboratoriyalar təşkil olundu. 1956-jı ildə Moskvada, İrkutskda, 1957-ji ildə Voronec və Ufada, 1958-ji ildə Qorkidə, Barnaulda, Çelyabinskə, Permdə, Mahaçqalada 1959-ju ildə Kuybışevdə, Qroznıda, Volqoqradda, Kemerovada, Tüməndə, Krasnoyarskda, Ulan-Udedə, 1961-ji ildə Krasnodarda, Vladivostokda, Voloqdada və s. laboratoriyalar yaradıldı.

İlkin olaraq yalnız kriminalistik ekspertizalar aparılması ilə məşğul olurdular. 1959-ju ildən onlarda avtotexniki, əmtəəşünaslıq, aqrobiologi, texniki təhlükəsizlik üzrə ekspertizalar aparılmasına başlandı və bu vaxtdan laboratoriyaları elmi-tədqiqat məhkəmə ekspertizası laboratoriyaları adlandırılmağa başladılar. Elmi-metodiki mərkəz rolunu 1962-ji ildə Rusiya Ədliyyə Nazirliyi tərəfindən yaradılmış Mərkəzi Elmi-Tədqiqat Məhkəmə Ekspertiza İnstitutu oynamağa başladı.

Keçmiş SSRİ-də Ədliyyə Nazirliyi sistemində ən ilkin ekspert müəssisələri olan 1925-ji ildən fəaliyyət göstərən Kiyev və Xarkov Elmi-Tədqiqat Məhkəmə Ekspertizası institutlarında təjribəli və yüksək ixtisaslı mütəxəssislər çalışırlar.

1951-ji ildə Rusiya Federasiyasının laboratoriyaları ilə yanaşı Alma-Atada, Daşkənddə, Tbilisidə, Minskə, Riqada elmi-tədqiqat kriminalistika laboratoriyaları yaradıldı. Paralel olaraq Bakıda (1956-jı ildə Nazirlər Sovetinin Hüquq Komissiyası nəzdində), Yerevanda, Vilnüsə, Düşənbədə və Frunzedə də bu jür laboratoriyalar təşkil olundu.

Bakı Elmi-Tədqiqat Kriminalistika laboratoriyası əsasında 1961-ji ildə Ədliyyə Nazirliyi nəzdində fəaliyyət göstərən Elmi Tədqiqat Məhkəmə Ekspertizası İnstitutu və 1991-ji ildə Elmi-Tədqiqat Məhkəmə Ekspertizası, Kriminalistika və Kriminologiya Problemləri İnstitutu yaradıldı. İnstitutda 3 şöbə və bu şöbələrdə 9 laboratoriya fəaliyyət göstərir. İnstitut aşağıdakı sahələrdə fəaliyyət göstərir: jinayət işləri və mülki işlər üzrə müxtəlif növ ekspertizaların (kriminoloji, avtotexniki, mühasibat, mühəndis, texniki, biologi, ekologi və s.) aparılması, kriminalistika və kriminologiya elmlərinin inkişafı üçün elmi-tədqiqat işlərinin təşkili, məhkəmə-istintaq orqanlarına elmi-metodik və təjribi kömək göstərilməsi, ilkin və təkrar ekspertizalar aparılması. İnstitutda elmi xəbərlər və redaksiya nəşriyyat şöbələri var. İnstitut Bakı şəhərində yerləşir (Xaqani küçəsi, 14) və rayonlarda bölmələri yoxdur.

Böyük Vətən müharibəsindən sonra daxili işlər orqanlarından ayrılaraq Səhiyyə Nazirliyinin tərkibinə daxil olmuş Məhkəmə-Tibbi Ekspertizası müəssisələri də DİN-in ekspert-kriminalistika xidmətləri ilə oxşar struktura malikdir və respublikanın rayonlarında məhkəmə-tibbi ekspertlər fəaliyyət göstərirlər. Sonralar respublika Səhiyyə Nazirliyi nəzdində fəaliyyət göstərən Məhkəmə-Tibbi Ekspertizaları bürosuna və hal-hazırda Məhkəmə Tibbi Ekspertizası və Patoloji Anatomiya Elmi-

Təjribə Tədris Birliyinə çevrilmiş bu ekspertiza müəssisəsi müasir elmi-texniki bazaya, yüksək ixtisaslı mütəxəssis potensialına malik, təhqiqatı maraqlandıran, çətin sualları həll etməyə qadir inkişaf etmiş ekspert müəssisəsinə çevrilmişdir.

Digər dövlət idarəetmə orqanlarında fəaliyyət göstərən ekspert xidmətləri (prokurorluq orqanlarında, hərbi prokurorluqda, xüsusi idarədə və s.) yalnız əməliyyat və texniki təhizat işləri ilə məşğul olur, məhkəmə ekspertizaları keçirmirlər və belə hüquqları yoxdur. Yalnız son illər DİN-in EKİ-də xüsusi hazırlıq keçərək müvafiq hüquq almış Milli Təhlükəsizlik Nazirliyinin ekspert xidmətinin bir qrup ekspertləri bəzi kriminalistik ekspertiza növləri üzrə ekspertizalar keçirə bilirlər.

SSRİ mövjud olduğu son illərdə Moskvada keçmiş SSRİ-in nəzdində Ümumittifaq Elmi-Tədqiqat Məhkəmə-Ekspertizası İnstitutu və keçmiş SSRİ DİN sistemində Ümumittifaq Elmi-Kriminalistik Mərkəz ittifaq respublika-larında fəaliyyət göstərən ekspert müəssisələrində elmi-metodiki rəhbərliyi, müəkkəb təkrar ekspertizaların keçirilməsini, metodiki vəsaitlərin hazırlanmasını və digər ekspert müəssisələrinə yayılmasını, periferiya ekspert müəssisələri üçün ekspertlər hazırlanmasını həyata keçirirdilər.

SSRİ dağıldıqdan sonra bu ekspert müəssisələri Rusiya Federasiyasının ekspert müəssisələri kimi fəaliyyətlərini davam etdirirlər (müvafiq olaraq Rusiya Elmi-Tədqiqat Məhkəmə Ekspertizası İnstitutu və Elmi-Kriminalistik Mərkəz).

Hal-hazırda Azərbaycanada aşağıdakı ekspert müəssisələri fəaliyyət göstərir:

Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyinin Məhkəmə Ekspertizası Mərkəzi

- Məhkəmə xəşünaslıq ekspertizasının nəzəri və təjribi problemləri elmi-tədqiqat şöbəsi
- Sənədlərin məhkəmə texniki ekspertizasının nəzəri və təjribi problemləri elmi-tədqiqat şöbəsi
- Məhkəmə ballistik və trasoloci ekspertizasının nəzəri və təjribi problemləri elmi-tədqiqat şöbəsi
- Material, maddə və məmulatların kriminalistik eksperti-zasının nəzəri təjribi problemləri elmi-tədqiqat şöbəsi
- Məhkəmə iqtisadiyyat ekspertizasını nəzəri və təjribi problemləri elmi-tədqiqat şöbəsi
- Məhkəmə yol-nəqliyyat hadisələri ekspertizasının nəzəri və təjribi elmi-tədqiqat şöbəsi
- Məhkəmə mühəndis texniki ekspertizasının nəzəri və təjribi elmi-tədqiqat şöbəsi
- Kriminologiya və hüquqi kibernetika elmi-tədqiqat laboratoriyası

- Elmi informasiya və nəşriyyat şöbəsi

Azərbaycan Respublikası Səhiyyə Nazirliyinin Məhkəmə-tibbi ekspertiza və patoloji anatomiya Elmi-Təcrübi və Tədris Birliyi

- Zərər çəkən, təqsirləndirilən, digər şəxslərin və meyitlərin məhkəmə tibbi ekspertizaları üçün rayon və şəhər şöbələri.
 - Məhkəmə–hisfoloci şöbə.
 - Tibbi-kriminalistika şöbəsi.
 - Tibbi-fizioloji şöbə.
 - Məhkəmə-kimyəvi şöbə.
 - Təşkilati-metodik şöbə.
 - Mürəkkəb ekspertizalar şöbəsi.
 - Ekspertizalara nəzarət şöbəsi.
 - Bakı şəhər ekspertiza müəssisələrinə nəzarət və məsləhət şöbəsi.
 - Operativ məhkəmə-tibbi xidmətin təşkili şöbəsi.
 - İdentifikasiya bölməsi.
 - Məhkəmə – tibbi rentgenoloji bölmə.
 - Biokimyəvi bölmə.
 - İpentopqrafik müayinə bölməsi.
 - Yeni üsulların hazırlanması və proqramlaşdırılması bölməsi.
1. Rayonlararası zona mərkəzləri.
 2. Təsərrüfat hissəsi.

NƏTİJƏ

Məhkəmə ekspertizası jinayət, mülki və arbitrac prosesində istifadə olunan bir formadır. Eyni zamanda ekspertiza əldə edilmiş sübutların dəqiqləşdirilməsi və yeni sübutların əldə edilməsinin müstəqil prosesual formasıdır. Məhkəmə ekspertizasının predmeti onun həll etdiyi məsələlər dairəsidir

Məhkəmə ekspertizasının qarşısında duran vəzifələri aşağıdakı qaydada qruplaşdırmaq olar.

Birinji qrup - eyniləşdirmə xarakterli vəzifələr, yə'ni obyektin əksi üzrə eyniləşdirilməsi deməkdir. Bunlara insanların, heyvanların, bitkilərin, mə'lumatların müəyyən edilməsini aid etmək olar..

İkinji qrup - diaqnostik xarakterli vəzifələrdir. Bu vəzifələrin mahiyyəti hadisələrin, proseslərin baş vermə mexanizmini, vaxtını, hərəkətlərin ardıcılığını, onlar arasında səbəbli əlaqəni, obyektlərin kəmiyyət və keyfiyyət xarakteristikasını, onların xassələrini və əlamətlərini müəyyən etməkdən ibarətdir.

Üçüncü qrup - vəzifələr ekspert profilaktikası ilə bağlıdır.

Dördüncü qrup - təsnifediji vəzifələrdir, mahiyyəti isə obyektlərin qrup mənsubiyyətinin müəyyən edilməsindən ibarətdir.

Məhkəmə ekspertizasının metodları aşağıdakılardır.

Ekspertiza metodu - ekspert tədqiqatı qarşısında qoyulmuş sualların həlli zamanı istifadə olunan üsullar, qaydalar, əməliyyatlar çoxluğudur.

Fərdi ekspertiza metodu - ekspert tədqiqatı zamanı tipik, fərdi vəzifələri həll etməyə imkan verən metoddur. Bu metodlara fotoqrafik, mikroskopik, xromatoqrafik, spektral, rentgenoskopik və s. metodları aid etmək olar.

Ekspertiza metodunun şərtləri:

1.Maddi sübutların tədqiqində təbii-texniki elmlərin bütün imkan və nailiyyətlərindən geniş istifadə olunması.

2.İstifadə edilən elmi-texniki metod və üsulların prosesual qanunverijiliyi normalarının və məhkəmə ekspertizası tədqiqatının şərtlərinə uyğunluğu.

Məhkəmə ekspertizasının metodikası- məhkəmə ekspertizasının ayrıja jinsinin, növünün predmetinə aid faktiki göstərijiləri tə'yin etmək və ekspertizaların spesifik obyektlərinin öyrənilməsi üçün nəzərdə tutulmuş metodlar, üsullar və texniki vasitələr sistemidir.

Məhkəmə ekspertizasının fərdi metodikası - konkret jinayət tətbiqi üzrə ekspertiza aparıldıqda zəruri olan və istifadə edilən metodlar, üsullar və texniki vasitələr sistemidir.Məhkəmə ekspertizası ardıcılığına, tərkibinə, obyektlərinə və aparılma yerinə görə təsnifləşdirilir.

Respublikamızda Ədliyə Nazirliyinin Məhkəmə Ekspertizası Mərkəzi və Səhiyyə Nazirliyinin Məhkəmə Tibbi Ekspertizası Mərkəzi və Pataloci anatomiya Birliyi fəaliyyət göstərir.